

БОГДАН ЛЕПКИЙ

Роман Гром'як ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ АСИМІЛЯЦІЇ І ТВОРЧІСТЬ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті складну проблему національної асиміляції розглянуто крізь призму літературних творів Б. Лепкого та його творчої особистості.

Проблема, означена в заголовку, має декілька аспектів: соціологічний, соціально-психологічний і літературознавчий. Хочу зосередити увагу передусім на останньому. Зрозуміло, що його не можна обговорювати, бодай побіжно не торкаючись двох перших. Суть мого задуму – в міждисциплінарному підході до заявленої теми, грубо кажучи, в отому сполучникові «і». Чи цікавився Богдан Лепкий питанням національної асиміляції? А якщо цікавився, то чи ті зацікавлення відбивалися на його творчості? І, навпаки, чи творчість письменника та університетського викладача якось спонукала читачів задумуватися над міжнаціональними взаєминами в їхньому житті або хоча б теоретично?

Обмірковуючи такі й подібні питання, можна залишатися в сфері соціології культури, оскільки предметом дослідження буде функціонування літературних творів у суспільстві, серед різних читацьких верств, а можна свідомо обмежуватися власне літературознавчою сферою: досліджувати, як реальні асиміляційні процеси і явища трансформувалися в художню реальність, у художній світ за його ж законами. У такому разі – зосереджуватися виключно на певних текстах Б. Лепкого, простежувати їх будову, поетику, сугестивний потенціал у читацькій перспективі. Не вдаючись наразі до такого різкого розмежування, торкнувшись першої (менше) і другої (більше) граней проблеми, може, в чисто практично-популярній формі...

У рік 125-річного ювілею українського письменника, професора Ягеллонського університету, сенатора польського парламенту останнього скликання перед Другою світовою війною Богдана-

Нестора Лепкого, якого в Україні 50 років офіційно навіть не згадували, можна все ще констатувати, що проблема національних взаємин українців і поляків не залишилася тільки в історії, а роль нашого письменника у тих взаєминах оцінюється неоднозначно. Так, то правда: він був амбасадором української культури за Австрії в розчленованій Польщі і в самостійній II Речі Посполитій. Він залишив письмову присягу на вірність цій державі і польському народові. І водночас ніколи не зраджував національних інтересів рідного, українського народу. За часів УРСР його вважали «буржуазним націоналістом» і жодного твору не перевидали. Не був Б. Лепкий ні практичним політиком, ні ідеологом націоналізму, але практики та ідеології більшовизму не приймав. Проте своєю творчістю – поезією, прозою, публіцистикою – і культурно-просвітньою діяльністю дуже тонко і послідовно формував національну самосвідомість українців. Особливо циклом історичних повістей, насамперед присвячених гетьманові Мазепі. Б. Лепкий був людиною шляхетною, толерантною в поведінці, рафінованим естетом у творчості. Принцип естетизму проголошував і в поезії, і в наукових студіях у ранній і зрілий період життя. В інтерв'ю газеті «Wiadomosci Literackie» (грудень 1927 р.) говорив:

«Не шукаю в поезії проминальних новацій. Шукаю тривких почуттєвих і художніх вартощів. Принципового значення надаю емоційній силі в поезії. Мене цікавить у віршах їх виражальна здатність. А чи той спосіб вираження буде класичним чи модерністичним – це для мене байдуже... Кожна велика поезія – проста, невишукана, не знає котурнів. Якщо ж уже твір пройнятий надзвичайним пафосом, то цей пафос повинен зреалізуватися так художньо, як у Висп'янського» [1].

У власній творчості Лепкий намагався дотримуватися цієї засади: будь-що вплинути на читачів чи слухачів, знайти з ними порозуміння. Найбільше довіряв засобам художньо-образним, але й не цурався риторичних, якщо вони органічно зринали в ситуації спілкування – щиро й невимушено. Тому серед його поезій є пластичні картини, публіцистичні заклики, філософські рефлексії й музично-емоційні, ритмічно вибагливі сугестії, а серед прози – соціально-побутові образки, лірично-психологічні новели, соціально-філософські повісті, – всі вони пройняті теплим ліризмом. У цьому полягає особливість художніх писань Б. Лепкого. Цією особливістю він прислужився суспільній актуалізації важливих для свого народу проблем. Однією з

гострих квестій було діткливе явище денаціоналізації, асиміляції і яничарства. Б. Лепкий, ступивши на відповідальну стежку українського письменника в кінці XIX століття в багатонаціональній Австро-Угорській імперії, не міг обійти цієї проблеми. Вона мала історичну тяглість принаймні з часів переходу частини козацької старшини то до поляків, то до росіян. Вона загострилася в 90-ті роки XIX століття, коли галицькі народовці започаткували «нову еру» в стосунках українців з поляками. Тема міжнаціональних стосунків розроблялася в повістях І. Франка з життя польської шляхти й української інтелігенції («Основи суспільності», «Перехресні стежки», О. Маковей «Залісся», Є. Ярошинської «Перекинчики», і в ряді творів О. Кобилянської. Публікації цих творів, як правило, викликали різку реакцію через їх ідейну спрямованість (наприклад, «Перекинчики» Євгенії Ярошинської). Водночас ставилося питання і про художність втілення авторського задуму, про шкідливість голої тенденційності. Зокрема, Ольга Кобилянська критикувала повість О. Маковей «Залісся» за те, що вона при всій її правдивості та інформаційній насиченості – «книжка сухого неприманливого характеру» [2]. Наталя Кобринська звертала увагу на значення твору «Перекинчики» саме через його здатність збуджувати читачів. На її думку, «ті річі, котрі загал з обуренням приймає, довшу мають вартість, ніж ті, котрі усім подобаються... Висказана правда – то найбільша заслуга писателя» [3].

Б. Лепкий в тій ситуації, вирішуючи, де працювати (у Львові чи Кракові), враховував гостроту міжнаціональних стосунків у тих містах, а як письменник-початківець прагнув читацької зацікавленості («Я потішався думкою, що, мабуть, мої твори все-таки чогось стоять, коли їх добрі люди мовчки не минають» [4]). Він з ентузіазмом почав працювати в Краківському «Слов'янському клубі», разом з В. Орканом заходився видавати в польських перекладах твори українських письменників збіркою «Молода Україна» (1908), але, зіткнувшись з випадком брутального ставлення до українців одного з діячів «Слов'янського клубу», припинив з ним активні стосунки [5]. Саме тоді він познайомився і заприятелював з В'ячеславом Липинським. Пізніше, згадуючи першу зустріч з ним, що відбулася восени 1907 року, коли Липинський ще вчився в Кракові, Лепкий писав: «...наша розговірна мова була не інакша, лиш українська. Липинський балакав краще, ніж деякі наддніпрянські земляки, бо

балакав, як він казав, «по-сільськи», себто мовою Марка Вовчка без помітних русизмів» [6].

Неодноразово бесідуючи з Липинським і в наступні роки, у тому числі й у Відні під час Першої світової війни, знайомлячись з історичними працями автора «Листів до хліборобів» про становище й роль, польської (і спольщеної української) шляхти в Україні, Лепкий захопився ідеями Липинського, його концепцією «реполонізації» нащадків тієї шляхти, доктриною «повернення до національних витоків».

10-ті роки ХХ ст. – то був час палких дискусій про національне питання, шляхи його розв'язання в Європі. Воно широко дебатовалося соціал-демократами, націоналістами – різними політичними партіями, які з природи речей мусили його включати до своїх програм. Цікаво, що саме в 1912 році з'явилися одночасно праці з проблем національної асиміляції німецькою (О. Бауера) [7] та українською мовами (у Києві надруковано брошуру П. Понятенка «Культура, національність та асиміляція в їх взаємних стосунках»). До цієї проблеми постійно привертав увагу журнал «Украинская жизнь», що почав виходити тоді в Москві за редакцією Симона Петлюри. Зокрема, в програмній статті часопису можна було прочитати таке: «Порівняно недавно ідея космополітизму і нерозривно пов'язана з нею ідея асиміляції національностей вважалися в широких суспільних сферах універсальними і незаперечними. Національні суперечності і відмінності визнавалися явищами тимчасовими, такими, що більш-менш легко долаються. Підтримка цих особливостей та їх дальший розвиток видавалися непотрібною, безнадійною і навіть шкідливою справою» [8].

На 1912 рік така опінія вважалася вже анахронізмом [9].

Редакція журналу розіслала анкету з проблем міжнаціональних стосунків і друкувала відповіді на неї відомих українських діячів культури. Дуже цікавими були роздуми польського політичного діяча і публіциста Леона Василевського. На питання «Як ви ставитеся до асиміляції українського народу» він відповів: «Виходячи з того, що українці є такою ж самостійною національністю, як і будь-яка інша, вважаю, що і вони повинні піти в своєму розвитку тим шляхом, яким іде кожна велика національність – від культурного збагачення всіх своїх оригінальних рис, шляхом утілення їх у загальноєвропейську форму, до самостійності. Асиміляцію вважаю шкідливою для укра-

їнського народу, бо вона відриває від рідного ґрунту найцінніші сили нації – його інтелігенцію та інтелігентні сфери народних мас» [10].

Після цього журнал постійно звертав увагу на роль національної культури, зокрема художньої літератури, в протистоянні асиміляційним процесам.

В українських еміграційних колах в Європі, в яких складалося комунікаційне поле Б. Лепкого, жваво цікавилися українізацією та її крахом в Україні, експериментами більшовиків у селі, зокрема – колективізацією. Адже роль українського села в збереженні національної ідентичності за умов зросійщення народу була загальноновизнаною. Досвід роботи Лепкого в таборах, де перебували українці-військовополонені царської армії, його роздуми над причинами поразки національно-визвольних змагань стали основним стимулом роботи письменника над історичними творами, в яких проводилася думка про шкідливий вплив Переяславської ради на долю України. У ряді поезій, написаних протягом Першої світової війни, утверджувалася національна ідея не тільки чисто декларативно на історичному матеріалі, а й у зіставленні долі українців з їх найближчими сусідами. Так, наприклад, побудовано вірш «Ми єсть народ» (1919):

Ми єсть народ, що має власний край і власну мову, власний обичай,
В житті ми чуємо свій аромат, Не пахне Польща нам, смердить царат.

Держави власної наш люд бажа. Хто проти цього, той нас обиджа.

Недаром люди почали цей бій, Вони летять, мов птахи, у вирій,

В цей з давен-давна вимріяний край Добра і волі... Боже, помагай!» [11].

Після розпаду двох імперій у Європі постав ряд самостійних національних держав. Продекларовані дві українські держави – УНР і ЗУНР, – незважаючи на їх офіційну злуку 22 січня 1919 року, не змогли відстояти у тодішній ситуації своє існування. Однією з причин національної катастрофи була відсутність єдності, наявність у значної частини населення України комплексу меншовартості. Б. Лепкий глибоко переймався наслідками національної революції, втратою історичного шансу відновити державність. Його роздуми, світовідчуття того часу виливалися в епічно-ліричні повістеві форми. У Берліні він почав працювати над повістю «Під тихий вечір», у якій художньо зреалізувалася історіософія, запліднена ідеями В. Липинського. Повість з'явилася друком заходами «Української накладні» 1923 року в Ляйпцігу (з позначкою «Київ-Ляйпціг»). Не була вона втіленням у буквальному сенсі ідей Липинського, бо

подібна проблематика тоді, так би мовити, витала у повітрі, практично торкалася багатьох людей, сімей. Денаціоналізовані інтелігенти, вихідці з тих народів, які раніше не мали своїх держав, а тоді їх здобули, дістали можливість реалізації своїх талантів, амбіцій тощо на національній основі. В українській літературі до теми усвідомлення власних етнічних коренів, національного самовизначення в часи війни звернулася і Ольга Кобилянська в повісті (властиво, романі) «Апостол черні», яка протягом 1923-24 років друкувалася в журналі В. Винниченка «Нова Україна» (Прага). Як бачимо, письменники опрацьовували споріднену проблематику паралельно й одночасно.

Темою повісті Б. Лепкого «Під тихий вечір» є взаємини панського двора з українським селом. Сполонізований дідич з графським титулом, одружений з родовитою шляхтянкою, на схилі віку почав досить ліберально ставитися до ідеї зближення з селом, якої терпіти не могла графиня. Соціальний аспект теми актуалізується віяннями, які надходять зі Сходу і стосуються землі, ставлення до неї тих, хто землею володіє і хто її обробляє. Однак цей аспект у повісті відразу пов'язується з національним, бо в змішану сім'ю графа попадає в ролі вихователя графчука українець, що закохується в дочку графів і не сміє в цьому признатися. Згодом, коли ця дочка – графиня Христина – стане єдиним власником маєтку і задумає ряд реформ у господарстві, то її управителем і провідником соціально-економічних задумів стане також українець – агроном Хмелинський, який знову ж таки закохався в племінницю Христини, сироту по братові. Повість закінчується тим, що Христина благословить молодих на одруження. Такі соціально-етнічні і родинно-сімейні виміри теми. Вибудовуючи на цій основі фабулу, переплітаючи сюжетні розгалуження, письменник прагне уникнути голої тенденційності, так конструює художній світ, що повість інтригує, захоплює читачів і справляє відповідне враження. Б. Лепкий дотримується свого естетичного кредо – пропонує твір з вражальною силою...

Євген Пеленський мав рацію, твердячи, що ця «повість цікава однаково як мистецька концепція одної, хоч і нереальної, але оригінальної ідеї, як і своєю фабулою і своїм мистецьким виявом. Є це лірична, сентиментальна повість, але своїм майстерним переведенням стоїть на висоті вимог сучасності» [12].

Це писалося 1943 року. Повість перевидавалася у Вінніпегу 1953 року і, на жаль, тільки 1997 з'явилася друком втретє, на цей раз уже в

Україні. Її видавець, упорядник найновішого двотомника Б. Лепкого, Федір Погребенник підтримав високу оцінку повісті. На його думку, це справді «самобутній художній твір письменника, в якому яскраво виступає лірична манера оповіді автора, чуйного до внутрішніх переживань героїв, до краси природи, уважного до народного життя, зокрема хліборобів-селян» [13].

Привабливість повісті «Під тихий вечір» не стільки в постановці важливої теми-проблеми і не в ліризмі оповіді (зрештою, закономірному для Лепкого), скільки в їх вираженні через багатшарову фабулу, яка поєднує три часові періоди з життя головних персонажів і під предметний план зображення підводить ненав'язливо план смисловий – метафорично-символічний. Повість від цього не стає містично-туманною, а є досить прозорою. Хоча автор окреслив її жанровий різновид як «повість-казку», та в ній мало казкового – більше реального. Б. Лепкий не видумав основної колізії, що розгортається між Христиною і доктором Михайлом. Вона змодельована з життя реальної особи – лікаря Розлуцького, який мав подібну інтимну історію.

Жанрове означення скоріше привертає увагу до способу побудови твору. Адже перший шар фабули – це розповідь літнього вже діда Христині про те, що він пише повість про двох закоханих, які в силу обставин не змогли заснувати сім'ї: завадили власне станово-національні відмінності та забобони. Дідич мешкає по сусідству з Христиною, найжджає до неї на каву. Восени розгортає перед нею свій сюжет про... їхню молодість. Христина це розуміє, гра триває, вона впізнає давні події, що постають тепер як епізоди сюжету, дещо поправляє. Отже, маємо повість про писання повісті. Прототипи обговорюють поведінку типів і так, власне, аналізують своє життя. Другий шар фабули ґрунтується на спогадах про події, що відбувалися замолоду героїв у цьому ж будинку. Третій шар фабули – авторська розповідь про події в селі, які відбуваються водночас і паралельно з розповіддю доктора, часом втягаючи головних героїв у свій вир. Три часово-просторові шари накладаються, взаємопідсвічуються, породжуючи додатковий смисл, активізують увагу й пізнавальну діяльність читачів. А в таке фабульно-сюжетне плетиво включаються діалоги-суперечки, діалоги-змагання, діалоги-доповнення, діалоги-відлуння на щонайрозмаїтіші теми. Так увиразнюється проблемно-смислове ядро повісті, в осередді якого є три доміанти: природність поведінки людини згідно з її натурою;

зв'язок духовності особи з її народом і його долею; можливість співпраці власників землі і найманих робітників або малоземельних сусідів.

Уже на початку повісті немовби ненароком перед читачами постає теза з історіософії Липинського. Без розлогої цитати для ілюстрації її появи у контексті художнього світу повісті не обійтися. На запитання Хмелинського, що робиться в рідних краях, доктор відповідає: «І чужого научайтесь, свого не цурайтесь! – це прості, але дуже мудрі слова. Та, на жаль, ми їх маємо на язиці, а не на серці. Коли б не це, то не так виглядала би нині наша справа. Скільки то наших людей, навчаючись чужого, покинули своє, і не тільки покинули, але зробилися ворогами свого власного роду і народу. Плюють у рідну криницю...

– Та паням ця тема, мабуть, неінтересна, балакаймо про друге... Правда, графине?

– Ні, цим разом неправда! Ви знали мого батька.

– Як же ні? Знав і зберіг про нього якнайкращу пам'ять.

– Так тоді відомо вам також, як покійний ставився до цього питання. Він знав, що наш рід теж один з тих, які покинули свій нарід, і це була одна з його життєвих трагедій. Замало актуальний і енергійний, не міг зважитися на рішучий крок і сказати: вертаю до віри й національності моїх предків. Але все-таки він всіма симпатіями стояв по стороні вашого народу, а до вас, пане докторе, знаєте, як він прихильно відносився, мав більше серця, як до других молодих людей з товариства! На сина покладав великі надії, сподівався, що син зробить це, до чого йому бракувало відваги. Але, на жаль, покійний брат був іншої вдачі. Жив вражіннями дня, політичними питаннями не цікавився. На нім і вимер наш рід, не поправивши похибки предків. Я – пішла за мамою, але симпатії мої, ви знаєте їх, – не буду говорити.

Доктор замість відповіді взяв руку графині і притиснув її до своїх уст.

Марійка і Хмелинський похилили голови над стіл.

В ідальні зробилося тихо, як у церкві перед «Тебе, Бога, хвалім!» [14].

Ситуацію – досить дискретну – розрядив нещасливий випадок: пожежа у селі. Туди кинулися чоловіки, згодом – жінки... Так письменник розгортає художній дискурс, який включає і логічні елементи, і чуттєві враження, і позавербальні ситуативні мізансцени,

паузи. Все розраховане на уяву уважного і чуйного читача, якому сугерують, піддають певну думку через емоційне збудження. А в структуру такого дискурсу час від часу включаються і такі ось афоризми: «Хто в молодих роках не слухає серця, тому в пізніших і розум не допоможе», або: «Еротика річ людська і не найгірша з усього. Молодість має свої права, яких поневоловати не вільно».

Б. Лепкий унікав одновимірного осмислення соціально-політичних проблем, тобто голої тенденційності, змальовував людину всебічно, а ідейний пафос твору занурював у його художню конструкцію глибоко. Скажімо, проблему прив'язаності людини до землі, співробітництва на ній різних за соціально-майновим статусом людей мотивував з допомогою навіть модної тоді теорії впливу на ментальність географічних факторів. Наприклад, він подавав таке гасло доктора: «Нам треба слухати мови землі. Хто її любить, той легко зрозуміє тую мову і ще легше піде за нею». Подібні роздуми в часи Лепкого також витали в повітрі і, до речі, пов'язувалися з постаттю Липинського. Так, з приводу десятиліття його смерті М. Козак писав: «...сильнішою від релігії або обряду, мови, раси або крові була містична сила української землі. Під її впливом дуже часто чистокровні чужинці – москалі, поляки, шведи та інші – ставали українцями. Особливо сильні ті впливи були серед спольщеної або таки польської шляхти на Волині, Поділлі та, зокрема, на Правобережжі» [15].

Така думка (зрештою, досить дискусійна) підводить нас уже до іншої грані обговорюваної проблеми. Йдеться про функціонування повісті «Під тихий вечір» у читацькому загалі, про вплив її смислового потенціалу на суспільну думку. Не маючи зараз конкретних даних з цього приводу, можемо розширити поле зору на інші твори письменника, в яких змальовані такі амбівалентні постаті, як Босий-Босаковський («Крутіж»). Вони відразу привертали увагу читачів і критиків як новий тип в українській літературі.

Проблема національної реасиміляції увиразнювалася у зв'язку з участю в українській культурі таких людей, як Софія Русова, Наталена Королева та ін. Вони ставилися в ряд з М. Костомаровим, В. Антоновичем, Т. Рильським, В. Липинським. У пресі висловлювалася думка, що їх «перетворила чарівна українська природа, багата поетична народна культура й славне минуле народу-страдника та наложила на їх серце свою печать – вони стали українцями» [16].

А сама Наталена Королева, дочка іспанки і польського графа, який походив із старовинного українського роду, згадувала, що батько не раз говорив їй про «обов'язок до народу, серед якого живеш. Особливо, коли це народ скривджений і поневолений, не вільно ані погорджувати ним, ані бути байдужим до нього та його потреб. Бо лицарський обов'язок і присяга зобов'язують боронити всякого скривдженого і воювати за слабого» [17].

Таким чином, творчість Б. Лепкого дає значний матеріал для присутньої розмови про складну проблему національної асиміляції, про роль художньої літератури взагалі в її осягненні. Мистецтво слова, як показує досвід, силою художнього образу, емоційного впливу, спричинюється до поширення як зразків поведінки високих вічних образів або низьких сфальшованих стереотипів. На жаль, саме гостросюжетні твори без глибокого психологічного аналізу мотивів поведінки героїв стають популярними серед масового, невибагливого читача і передають йому викривлені стереотипи національних постатей. Майстерні, читабельні твори Богдана Лепкого при їх достатньому тиражуванні могли б вступати в своєрідний діалог з такими творами, в яких поетизується космополітизм і націоналігізм. Звісно, твори Лепкого також підлягають відповідній і неоднозначній інтерпретації. Але це вже інша проблема. Головне – позбутися однобічності, нетерпимості в ставленні до опонентів, неаргументованості і безапеляційності суджень.

Література

1. Див.: „Widomosci Literackie”, 1928, 15 stycznia.
2. Кобилянська О. Твори: У 5 т. – К.: Держвидав України, 1963. – Т. 5. – С. 168.
3. Ярошинська Є. Твори. – К.: Дніпро, 1968. – С. 437.
4. Лепкий Б. Писання. – Київ-Ляйпціг, 1922. – Т. 1. – С. 378.
5. Див.: Сивіцький М. Богдан Лепкий: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1993. – С. 56.
6. Лепкий Б. Моя перша зустріч з Липинським // Краківські вісті. – 1941. – Ч. 125.
7. Bauer O. Die Bedingingen der Nationalen Assimilation // Der Kampf. – 1912. – Marz.
8. Украинская жизнь. – 1912. – № 1. – С. 5.
9. Правда, редакція тоді помилялася, бо наступного року вийшла друком праця В. Леніна «Критичні замітки з національного питання», в якій широко розглядалися ці проблеми і обгрунтовувався погляд на злиття і відмирання

нації у майбутньому. Як відомо, більшовики цю доктрину почали невдовзі здійснювати практично. Наслідки того натиску нині також відомі.

10. Украинская жизнь. – 1912. – № 5. – С. 53-54.

11. Лепкий Б. Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т. 1. – С. 318.

12. Пеленський Є. Богдан Лепкий – поет // Богдан Лепкий. 1872-1941: Збірник у пошану пам'яті поета. – Краків-Львів, 1943. – С. 28.

13. Лепкий Б. Твори: У 2 т. – Київ: Наук. думка, 1997. – Т. 2. – С. 686.

14. Там само. – С. 61.

15. Див.: Краківські вісті. – 1941. – Ч. 125.

16. Див.: Краківські вісті. – 1941. – Ч. 87.

17. Цит. за: Мишанич О. Повернення. – К.: Обереги, 1997. – С. 89.